

LIVSKRAFTIG LANDBRUK I OPPLAND

FYLKESTINGETS HANDLINGSPLAKAT

MÅL OG STRATEGIER

OPPLAND
fylkeskommune

Illustrasjon forside: Bernt M. Tordhol

Innhold

Fylkestingets handlingsplakat for et livskraftig landbruk i Oppland!	5
Innledning	6
1. Rammebetingelsene i landbruket - "kjemp for alt hva du har kjært!"	8
2. Kompetanseheving og rekruttering - fra bonde til bedriftsleder!	12
3. Sikre bærebjelkene i landbruket - for verdiskaping og velferd!	14
4. Kulturlandskap - aktivt landbruk - det sikreste vern!	16
5. Næringsmessig bruk av utmarksarealene - bruk og vern, hand i hand!	18
6. Reiseliv og landbruk - «Ski in – Cow out?»	20
7. Grønn omsorg /inn på tunet - det er penger i helse!	22
8. Videreforedling av landbrukets ressurser - mer kroner i hver kilo og kubikk!	24
9. Landbruksforvaltningen - fra sektorpolitikk til helhetlig regional utvikling!	26

Fylkestingets handlingsplakat for et livskraftig landbruk i Oppland!

**Landbruket er en viktig og avgjørende del av Mulighetenes Oppland.
For å realisere mulighetene vil vi;**

1. Øve trykk på statlige myndigheter i samarbeid med landbruksnæringa for å sikre forutsigbare rammebetingelser for landbruket.
2. Opprettholde importvernet og videreføre kanaliseringspolitikken, med kornproduksjon på flatbygdene på Østlandet/Trøndelag og melk- og kjøttproduksjon i distriktene, til andre virkemidler er utviklet.
3. Sørge for rekruttering til landbruksnæringa gjennom en spennende og kvalitativ god landbruksutdanning innen jord-, skogbruk og utmark. Vurdere modeller for fagbrev innen landbruksutdanning.
4. Legge til rette for å utvikle et sterkt landbruk med utgangspunkt i basisproduksjonen innen jordbruk, skogbruk og utmark.
5. Bidra til at Oppland opprettholder sitt varierte og spennende kulturlandskap, bl.a. gjennom å være pådriver for at hel- og deltidsbønder får forutsigbare og likeverdige rammevilkår.
6. Legg til rette for gründere, grunneiere og andre som ønsker å utvikle turisme og opplevelsesnæringer med basis i landbruket.
7. Legge til rette for økt verdiskaping gjennom lokal videreforedling av råvarer både fra jordbruk, skogbruk og utmark.
8. Legge til rette for dyrking av rein mat, spesielt med tanke på at Oppland skal være fri for genmodifiserte planter på friland (GMO-fri), og at vegen mellom produksjon og bord skal være kortest mulig.
9. Legge til rette for at flere kan tilby tjenester og tilbud innenfor konseptet «Grønn omsorg»/»Inn på tunet».
10. Innlandets store utmarksarealer må utnyttes på en god måte. Landbruks-, natur- og friluftarealer, herunder vernede områder, må utvikles som et aktivum for fylket. Ytterligere vern må være basert på faglighet, konsekvensanalyser og frivillighet.
11. Arbeide for at landbruksforvaltningen overføres fra fylkesmannen til regionalt folkevalgt nivå.

INNLEDNING

Bakgrunn

Med bakgrunn i bl.a. vedtak i felles fylkesting med Hedmark i juni 2004, og det faktum at Oppland er et av landets største landbruksfylker har det blitt igangsatt et komitearbeid der komiteen er bedt om å se på:

Hvordan vil Oppland fylkeskommune bidra til utvikling av landbruket i Oppland?

Komiteleder:	Anne T. Wøien,	Senterpartiet
Saksordfører:	Ole Helmer Engelién Bjørlien,	Senterpartiet
Skyggeordfører:	Ingebjørg Tidemansen,	Arbeiderpartiet
Komitesekretær:	Lars Kr. Dahl,	fagenhet regional utvikling

Mandatet for komitearbeidet

1. Hva slags jord- og skogbruk ønsker vi i Oppland?
(Stikkord: Matforsyning, bosettingsmønster, kulturlandskap, stedsutvikling, byggeskikk, bygningsvern, miljø, ringvirkninger ellers.)
2. Hvordan vil fylkestinget jobbe for å få større lokal og regional innflytelse over landbrukspolitikken? Hvilke arenaer skal vi delta på, og hvilke områder skal vi prioritere? Virkemidler for å oppnå målet?
3. Hvordan bidra til å styrke de eksisterende og konkurransedyktige landbruksmiljøene i Oppland. Herunder vurdere videregående skole og andre studietilbud sin rolle.
4. Samhandling med landbruksorganisasjonene og andre naturlige samarbeidspartnere.

Milepæler i komitens arbeid:

- 25. oktober: Møte med næringsorganisasjonene i landbruket
- 29. november: Drøfting av mandat, diskusjonsnotat med henvisning til fylkesplanen, studietur til Hed-Opp, Rudshøgda
- 7. februar: Komitemøte med fokus på Innovasjon. Innledere fra BI, HiL og Innovasjon Norge
- 16. februar: Debatt i fylkestinget
- 4. april: Komitemøte, reiseliv og landbruk. Innledere fra FMLA og OFK. Prioritering av hovedområder.
- 25.-27. april: Studietur Rogaland. Innovasjon og Landbruk
- 30. mai: Avsluttende komitemøte
- 1. juni: Regional utviklingskonferanse, delseminar landbruk
- 13.-15. juni: Felles fylkesting med Hedmark

Fylkestinget vedtok i sak nr. 14/05 følgende prioriterte fokusområder for livskraftig landbruk i Oppland:

- 1. Rammebetingelsene i landbruket – «kjemp for alt hva du har kjært!»**
- 2. Kompetanseheving og rekruttering – fra bonde til bedriftsleder!**
- 3. Sikre bærebjelkene i landbruket – for verdiskaping og velferd!**
- 4. Kulturlandskapet – aktivt landbruk - det sikreste vern!**
- 5. Næringsmessig bruk av utmarksarealene –bruk og vern, hand i hand!**
- 6. Reiseliv og landbruk – «Ski in – Cow out»?**
- 7. Grønn omsorg /inn på tunet – det er penger i helse!**
- 8. Videreforedling av landbrukets ressurser – mer kroner i hver kilo og kubikk!**
- 9. Landbruksforvaltningen – fra sektorpolitikk til helhetlig regional utvikling!**

1. Rammebetingelsene i landbruket

"kjemp for alt hva du har kjær!"

Lover, økonomi og tradisjon.

Status

Norsk landbrukspolitikk har i lengre tid vært relativt stabil. Den regulerer nær sagt alle forhold som er viktig for sektoren. Selv små politikkenringer slår direkte ut i endrede inntekts- og utviklingsmuligheter for landbruksaktørene.

Landbruket er ikke bare regulert, men får også betydelige overføringer over statsbudsjettet. De viktigste begrunnelsene for dagens landbrukspolitikk er:

- å produsere helsemessig trygg mat av høy kvalitet med bakgrunn i forbrukernes preferanser.
- å produsere andre varer og tjenester med utgangspunkt i næringens samlede ressurser
- å produsere fellesgoder som
  - o livskraftige bygder
  - o et bredt spekter av miljø- og kulturgoder, og
  - o en langsiktig matforsyning

Stortingsproposisjon nr 8 (1992-1993) Landbruk i utvikling, resulterte i at virkemiddelbruk og landbrukspolitikk i hovedsak ble beholdt. Viktige endringer som kom var:

- en viss nedtrapping av overføringsnivået
- overgang fra kvantitativ import til tollvern
- økt ansvar til landbruket for å utnytte inntektsmulighetene
- overgang mot produksjonsnøytrale tilskudd

Landbruksmeldingen, St.meld. nr 19 (1999-2000) går lenger. Næringen skal rettes mer mot forbrukerne og bidra til økt mangfold. Norsk landbruk skal bli mer robust mot internasjonal konkurranse. Forbrukerorienteringen viser seg på to måter, gjennom trygg mat og nisjeproduksjon av høy kvalitet.

Landbruks- og matdepartementet lanserte i 2003 Landbruk Pluss. Her er strategien toledet:

- Inntjeningsmulighetene for dem som fullt ut vil leve av gårdsdriften må bli bedre. Den enkelte bonde skal i større grad kunne ta ut potensielle stordrifts- og effektivitetsgevinster.
- Innsatsen skal øke for å skape alternative sysselsettings- og inntektsmuligheter på gardsbruk der jord- og skogbruket har fått redusert betydning. Tilrettelegging for produksjon av nye produkter og tjenester og endring av eiendomspolitikken, slik at det blir lettere å få kjøpt landbrukseieendom som ikke er i aktiv bruk, er nødvendig.

Målene for landbruk pluss er formulert slik:

- Levende bygder med gode og moderne bo- og levevilkår.
- Markedesrettet produksjon av varer og tjenester.
- Økt demokratisering og overføring av myndighet til regionalt og lokalt nivå innen jord- og skogbrukspolitikken.

Dette betyr en overgang mot en mer helhetlig bygdepolitikk.

Norge må oppfylle sine forpliktelser i forbindelse med EØS. Målene knyttet til jordvern og bosetning i landbruksdistriktene står fast og vi må ta hensyn til andre mål som matkvalitet, dyrehelse og miljøvern.

Praktiseringen av konsesjonslov, disposisjon til deling og omdisponering av jord- og skogareal er blitt mindre restriktiv i de fleste distrikter. For nyskapingens del er det et problem når lovverket gir inntrykk av en strengere regulering enn det myndighetene faktisk praktiserer.

Store deler av Norges utmark er offentlig eid, eller eid i fellesskap i bygdeallmenninger og sameier. Allmenningslovene, lov om bygdeallmenninger, fjelloven som gjelder for statsallmenningene og lov om skogsdrift i statsallmenningene er de sentrale lovene som regulerer felleseide utmarksressurser. Disse og andre lover legger store restriksjoner på næringsutvikling i utmark. Ingen av allmenningslovene har noe klart formål om næringsutvikling, her går bruksrettene foran. Dersom en taper rettigheter fordi allmenne hensyn tilsier annen bruk er det heller ikke gode mekanismer for erstatning.

En utfordring er at når lovene knyttes så sterkt til gårdsdriften kan dette virke konserverende på bruken av ressursene.

Når det gjelder matloven er det betydelige utfordringer. Mange produsenter uttrykker sterk misnøye med regelverket og/eller hvordan det praktiseres. Dels framstår regelverket som unødig restriktivt og byråkratisk og dels er skjønnsutøvelsen uforutsigbar og bidrar til forskjeller. EØS-reglene åpner imidlertid for unntak fra hovedbestemmelsene og i EU er det vanlig at småskalavirksomhet stilles overfor mildere krav enn det som gjelder for storprodusenter.

Innen noen produksjoner er det produksjons- og omsetningsregulering:

- Innen svine- og fjørfeproduksjonen er det begrensninger på produksjonsmengde.
- Reglene om melkekvoter hindrer nyetableringer.
- Omsetningsloven regulerer markedet og Tine, Norsk Kjøtt og Felleskjøpet er både markedsregulatorer og markedsaktører.

På mange måter kan særlovgivningen for landbruket synes hemmende på nyskaping basert på landbrukets ressurser. En del av reglene ivaretar imidlertid sentrale landbrukspolitiske mål, og en fullstendig avvikling ville være i strid med disse målene. Det bør være rom for regelendringer som kan stimulere nyskaping uten at andre sentrale mål blir skadelidende. Blant annet ser vi rom for endringer i lovene for allmenninger, konsesjonsloven, odelsloven, jordloven og husdyr-konsesjonsloven. Videre framstår håndhevelsen av bestemmelser under matloven som en betydelig hindring for nyskaping. Også en del av lovverket som forvaltes av andre departementer

enn landbruks- og matdepartementet oppfattes som hemmende. Dette gjelder en del miljøbestemmelser knyttet til utmark samt plan- og bygningsregler. Dessuten framstår sterk konsentrasjon innenfor de fleste ledd i verdikjeden for matvarer som et problem for små produsenter, men disse problemene er ikke konsekvenser av regelverket.

Mål

Oppland fylkeskommune må ha en aktiv holdning til rammevilkårene for landbruket i Norge. Dette gjelder både lover og regler og i forhold til de årlige forhandlinger om økonomiske og andre rammevilkår.

Strategi

Internasjonale forhold påvirker i stadig større grad landbruket i Norge. Samtidig som disse forholdene virker i Norge må vårt regelverk og våre rammebetingelser for øvrig på best mulig måte tilpasses slik at landbruket kan omstille seg på en effektiv måte.

Oppland fylkeskommune må sammen med landbruket bidra til:

- At jordlov, konsesjonslov og odelslov ikke virker hemmende på en naturlig og nødvendig utvikling av landbruket.
- At bo- og drivepliktsbestemmelsene blir håndhevet på en god og rettferdig måte.
- At matloven blir praktisert slik at den på en enkel måte bidrar til trygg, lokal matproduksjon.
- At produksjons- og omsetningsreguleringen i større grad bidrar til fleksibilitet, slik at bønder kan produsere det de har best forutsetninger for.
- At plan- og bygningsloven ikke virker sentraliserende, men praktiseres på en måte som muliggjør spredt bebyggelse og næringsvirksomhet i områder med stagnasjon eller nedgang i befolkningen.
- At skilting langs det offentlige vegnettet blir enklere.
- At samhandlingen mellom aktørene i landbruket blir bedre for å påvirke rammebetingelsene.
- At det inntas en aktiv holdning i forhold til jordbruksforhandlingene.

Bilde Bernt M. Tordhol

2. Kompetanseheving og rekruttering fra bonde til bedriftsleder!

Status

Oppland tilbyr i dag naturbruksutdanning på Valle videregående skole og Nord-Gudbrandsdal videregående skule avd. Klones. I tillegg tilbys grunnkurs naturbruk ved Gausdal videregående skole fra høsten 2005.

Fra høsten 2006 iverksettes en ny utdanningsreform. Dagens naturbruksutdanning blir endret til *Utdanningsprogram for naturbruk* og blir ett av 9 yrkesfaglige utdanningsprogrammer. En kan fortsatt få studiekompetanse gjennom å velge naturbruksutdanning.

Oppland har, som et fylke der mye annen næringsvirksomhet bygger på landbruket, utfordringer mht. rekruttering til det tradisjonelle landbruket. Oppland har også stort behov for kompetanse innen feltet videreføring, landskapsrelaterte opplevelsesnæringer og reiseliv.

Oppland bør være en pådriver for å utvikle og tilby landbruksutdanning på fagskolenivå.

Det er viktig at naturbruksutdanninga legger vekt på bedriftsledelse. Det er derfor viktig å at alle får god kunnskap om entreprenørskap gjennom grunnutdanningen.

Oppland må tilby kortere kurs, etter- og videreutdanning for voksne innen naturbruk, både på videregående skoles nivå og på fagskolenivå. Mange kommer inn i landbruksnæringen i voksen alder, etter at de har tatt en annen utdanning og hatt et annet yrke tidligere. Det er viktig å gi kompetansemuligheter for denne gruppen, i samarbeid med landbruksorganisasjonene. Det er også avgjørende at yrkesutøvere i landbruket holder seg å-jour med den faglige utviklingen i landbruket.

Det er viktig for Oppland og Innlandet at høyskolene videreutvikler sin kompetanse innenfor jord-og skogbruk. Et innlandsuniversitet som innehar høy kompetanse innenfor landbruksområdet er svært viktig for utvikling og status for landbruksrelatert næring. Det må videre støttes opp under FoU- miljøene. Fagskole må vurderes som et kompetansesenter for de som ønsker å ta videreutdanning innen landbruk, men som ikke ønsker å gå på universitet eller høyskole.

Mål

Sørge for rekruttering til landbruksnæringa gjennom å tilby den beste kompetansen innen landbruksfagene både til ungdom og voksne. Sørge for at Oppland har den mest spennende landbruksutdanningen i landet gjennom å ta i bruk jord og skog, utmark og fjell på en offensiv måte. Det må fokuseres på hele verdikjeden «fra jord til bord» og mulighetene «fra brød til bre». Sørge for at Oppland er i forkant når det gjelder kompetanse på ny landbruksrelatert næringsutvikling.

Strategi

- Drive en aktiv markedsføring av landbruksutdanningen.
- Sørge for et aktivt samarbeid mellom skoler, bønder/lokalt næringsliv, og reiselivet i forhold til kompetanseutvikling.
- Legge til rette for programfag innen naturbruk i ungdomsskolene.
- Elevbedrift/entreprenørskap skal være obligatorisk i naturbruksutdanningen.
- Legge større vekt på alternativ «landskapsbruk» i landbruksutdanningen. Prøve ut/lære om «grønn omsorg», ulik nisjeproduksjon, økologisk landbruk, ulike opplevelsesnæringer og reiseliv.
- Gi kortere kurs, etter- og videreutdanning for voksne i samarbeid med landbruksorganisasjonene.
- Utvikle en modell for fagbrev i landbruket.

3. Sikre bærebjelkene i landbruket for verdiskaping og velferd!

Korn, gras, melk, kjøtt, utmark og tømmer.

Status

Oppland fylke er ca 25.000 km² eller omtrent 8% av Norges landareal. Det er ca 1 mill da jordbruksareal og 12,5 mill da skog hvorav 7,3 mill da er produktiv. Oppland fylke utgjør derfor omtrent 10 % av jordbruket og skogbruket i Norge.

Oppland fylke har 6162 driftsenheter i jordbruket. Ingen andre fylker har så mange driftsenheter. Gjennomsnittlig jordbruksareal er på 171 dekar. Fylket er nest størst i Norge på storfe etter Rogaland. Sau og gris er også viktige produksjoner. Det er 17 kyr pr bruk i gjennomsnitt. 25% av melkeprodusentene driver samdrift. Jordbruket sysselsetter ca 5700 personer noe som utgjør 7,7% av total sysselsetting. I tillegg utgjør næringsmiddelindustrien 850 årsverk, mens mer detaljerte analyser av ringvirkningene av jordbruket tilsier at de indirekte sysselsetter minst like mange som i primærproduksjonen.

Det er ca 11.000 skogeiendommer over 25 dekar i fylket. Av arealet er 80% privat, 9% statlig og 11% bygdeallmenninger. Årlig avvirkning i fylket er nå ca 1 million kubikkmeter, mens det kan hogges ca 1,5 mill kbm. Førstehåndsverdien av tømmeret er ca 350 mill kr. De ca 300 trebearbeidende bedriftene i fylket omsetter for mellom 2,7 og 3.0 milliarder kr i året. Her er det imidlertid et betydelig potensiale. Det brukes fortsatt en betydelig mengde ved blant innbyggerne i Oppland. Økt satsing på bioenergi kan vri enda mer av energiforbruket over mot fornybar energi.

Inntektene for gardbrukerne i Oppland hentes i økende grad utenom jordbruk og skogbruk. 80 bruk fra Oppland er med i driftsgranskingene for jordbruket. Av disse har 40 overskudd av betydning fra tilleggsnæringer. Inntektene er i gjennomsnitt fordelt på følgende måte:

Driftsoverskudd jordbruk	46%
Driftsoverskudd skogbruk	4%
Driftsoverskudd tilleggsnæringer	8%
Lønnsinntekter	31%
Andre inntekter	11%

At landbruk fortsatt er av fundamental betydning for utvikling av Innlandet understrekes i rapporten Innlandet 2010, som ble overlevert regjeringen i mars 2005: «Et aktivt landbruk er en forutsetning for at satsningsområdene skal lykkes, og en vesentlig bærebjelke for videre vekst og utvikling». Satsningsområdene er industri, bioteknologi, bioenergi, reiseliv, kultur og opplevelsesnæringer og informasjonssikkerhet.

Mål

Bærebjelkene i landbruket må sikres for å oppnå langsiktighet og stabilitet og være et hovedfundamentet for næringsutvikling. Derfor må Opplands andel av primærproduksjonen i landbruket øke.

Strategi

I en ny og bredere landbrukspolitikk vil produksjon av mat, energi og bygningsmaterialer bli helt nødvendig også i framtida. Til det trenger vi et livskraftig landbruk og levende bygder – et landbruk som gir muligheter til verdiskaping, inntekter og arbeid. Basisproduksjonen er av fundamental betydning for mange andre næringer, kulturliv og bosetningsmønster. Samtidig gir den et enestående utgangspunkt for omstilling og nyskaping innenfor en bærekraftig, langsiktig forvaltning.

For å oppnå dette må vi:

1. Videreføre og utvikle kanaliseringspolitikken i landbruket (for eksempel ved at overføringene innrettes på en måte som stimulerer til kornproduksjon på flatbygdene Østlandet/Trøndelag og melk-/kjøttproduksjon i distriktene), herunder opprettholde likeverdige inntektsmuligheter for fulltids- og deltidsbønder.
2. Opprettholde mjølkeproduksjon i hele fylket ved å satse på produktutvikling og markedsføring.
3. Øke produksjonen av storfekjøtt til en har markedsdekning.
4. Opprettholde kornproduksjonen i sentrale strøk.
5. Sikre produksjonen av sau, svin, egg, frukt, bær og grønnsaker.
6. Opprettholde sæterbruken og beitemulighetene i utmarka.
7. Øke avvirkning i skogbruket.
8. Øke de langsiktige investeringene i skogbruket.
9. Videreutvikle bruken av utmarksressursene.
10. Videreutvikle landbruket som viktig del av landskapsbildet og kulturlivet i Norge.

4. Kulturlandskap - aktivt landbruk det sikreste vern!

Status

Å sikre kulturarven handler om å opprettholde et aktivt landbruk i hele landet. Til tross for omfattende støtteordninger legges det likevel årlig ned mellom 3000 og 4000 gårdsbruk. Undersøkelser utført av NIJOS viser at gjengroing av det norske kulturlandskapet er omfattende. Nedlegging av, og omlegging på mange gårdsbruk, representerer derfor en trussel for kulturlandskapet i form av gjengroing, tap av kulturminner og biologisk mangfold. Samtidig er noen av de klareste målene for norsk landbrukspolitik i dag å ta vare på de miljøverdier som er knyttet til ulike typer kulturlandskap, bl.a. ved å vedlikeholde åpne jordbruksarealer, og ved beiting i inn- og utmark.

Det er i dag ca. 50.000 gårdsbruk som får tilskudd over jordbruksavtalen. En del av disse har valgt å satse på volumproduksjon og spesialisering, men for svært mange, kanskje over halvparten, er ikke dette noe realistisk alternativ. Fortsatt drift på «marginale» gårdsbruk vil være avhengig av hvilken landbruks- og miljøpolitikk som føres. En effektiv sikring og skjøtsel av kulturlandskapet er først og fremst betinget av et visst minimum av dyrehold. Virkemidler i landbrukspolitikken må derfor utformes slik at det også i fremtiden blir økonomisk interessant å drive med småskala husdyrhold. I praksis vil det si at produksjonsavhengig statsstøtte også blir gitt til små buskaper, og at kanaliseringspolitikken videreføres.

Den sikreste garantist for et variert og åpent kulturlandskap er et landbruk preget av variasjon og mangfold både hva bruksstruktur og produksjon angår. Både heltidsbønder og en stadig økende andel deltidsbønder er viktige bidragsytere i denne sammenheng.

På bakgrunn av rapporten *Nasjonale registreringer av verdifulle kulturlandskap* er 13 særlige verdifulle områder i Oppland plukket ut. På nasjonalt nivå er seks av disse tatt med:

Større sammenhengende områder:

1. Tingelstadhøgda,	Gran kommune
2. Området Balke-Lillo,	Østre Toten kommune
3. Frya – Harpefoss,	Sør-Fron kommune
4. Bøverdalen,	Lom kommune
5. Grimsdalen,	Dovre kommune

Spesialområde:

6. Heidal med seterområder, Sel kommune

Oppland fylkeskommune og Fylkesmannen i Oppland har igangsatt et samarbeidsprosjekt for 2005-06 for å følge opp arbeidet med de nasjonalt verdifulle kulturlandskapsområdene i Oppland. I tillegg til de 6 nevnte over blir også Nordherad i Vågå med. Det skal bl.a. fastsettes endelige grenser for områdene og utarbeides områdeplaner. Samarbeidsprosjektet skal sikre en helhetlig forvaltning av områdene som grunnlag for verdiskaping, regional utvikling og for sikring/videreutvikling av overnevnte kvaliteter. De andre verdifulle kulturlandskapsområdene i Oppland har like høye kvaliteter, men har i denne omgang ikke blitt prioritert i samarbeidsprosjektet.

Fylkesplanen 2005-08 sier blant annet at stedsutvikling, byggeskikk og kulturlandskap skal være satsingsområder i arealforvaltningen. Planen understreker også sammenhengen mellom opplevelser knyttet til natur- og kulturlandskapet og reiseliv.

Fylkesmannens landbruksavdeling har gjennom ordningen «Regionale miljøprogram» egne tilskuddsordninger som skal støtte miljøvennlige driftsformer og spesielt legge vekt på kulturlandskap med beitebruk og seterdrift. De fylkesvise rammene for Opplands del vil anslagsvis ligge rundt 50 MNOK i 2005. I tillegg har kommunene ca 10 MNOK i SMIL-midler + 2 MNOK statlige midler som er øremerket til seterdrift.

Mål

1. Sikre rammebetingelser som muliggjør et aktivt landbruk i hele Oppland, med både heltidsbønder og deltidsbønder, for derigjennom bidra til at kvaliteter knyttet til kulturlandskapet, biologisk mangfold, kulturminner, og rekreasjonsmuligheter ivaretas.
2. Sikre at de mest verdifulle kulturlandskapsområdene i Oppland får tilført ressurser til gjennomføring av langsiktige områdeplaner i samarbeid mellom grunneiere, reiseliv og forvaltningsmyndigheter, men uten at dette skal gå ut over de generelle ordningene som sikrer kulturlandskapet.

Strategi

1. Tettere samarbeid med næringsorganisasjonene i landbruket for å forsterke innflytelsen på generelle rammebetingelser i landbruket.
2. Aktiv myndighetsutøvelse i forhold jordvern, kulturlandskapet og byggeskikk/sikring av freda og verneverdige bygninger.
3. Sikre ekstraordinære ressurser til gjennomføringen av områdeplaner i de nasjonalt verdifulle kulturlandskapsområdene i Oppland, spesielt innenfor kulturminne-/byggningsvern, ved å avsette midler bl.a. gjennom bruk av Fylkeskommunens Fritt fram-midler. Dette må sees i sammenheng med utdanning av håndverkere, slik at vi har kompetanse til å utføre byggningsvernet.

5. Næringsmessig bruk av utmarksarealene

bruk og vern, hand i hand!

Status

Oppland har som det øvrige Norge store utmarksarealer. Disse arealene utgjør et stort potensial til næringsutvikling utover tradisjonell landbruksdrift. Det er også verneinteresser knyttet til noen av disse arealene.

Arealressursene i Oppland omfatter betydelige jord-, skog- og fjellarealer. 57% av arealet ligger over 900 m.o.h. og utgjør bl.a. store deler av Dovrefjell, Rondane og Jotunheimen. Oppland er det fylket i landet som har flest hyttetomter, det er stor aktivitet i reiselivet, tradisjonelt landbruk står sterkt, og det er betydelige verneinteresser knyttet både til landskap, flora og fauna.

Arealene i Oppland er i varierende grad utsatt for bruksendring. I sentrale strøk på Hadeland, rundt byene og tettstedene og i attraktive turistområder ønskes områdene omdisponert til boliger, næringsarealer, veier, hytteområder og alpinanlegg. I andre områder gror sætrer, tidligere dyrket mark og innmarksbeiter til med skog. En periode med aktiv nydyrking er avløst av forpaktning og fraflytting av mindre bruk.

Det er laget retningslinjer for bruken av naturområdene i Oppland. Formålet med disse retningslinjene er å legge forholdene til rette for en forvaltning som gir rom for både bruk og vern av de store naturområdene.

Disse forholdene skaper betydelige utfordringer, og gjør at håndhevelsen av jordlov, konsesjonslov, plan- og bygningslov kan være svært forskjellig i kommuner og mellom kommuner.

Store arealer i Oppland er vernet som nasjonalparker og naturreservater. Bakgrunnen for en fredning er at områdene inneholder spesielle naturkvaliteter. En stor del av disse arealene ligger i næringsssvake områder med fraflytting. Her er det viktig at en tar alle ressurser i bruk for å snu en negativ utvikling. Som vi ser fra mange andre land, er det mulig å utnytte deler av verneområdene på en måte som skaper arbeidsplasser og aktivitet i nærrområdene.

Regjeringen ønsker å tilrettelegge for at fjellområdene kan utnyttes både for reiselivsnæringene og lokalbefolkningen. Fjellområdene gir visuelle og materielle rammer for utvikling av nye, særprega reiselivsprodukt og opplevelser innen friluftsliv og ekstremспорт. Dette er områder som i

langt større grad kan markedsføres nasjonalt og ikke minst internasjonalt. I den såkalte fjellteksten i St.prp. nr. 65 (2002-2003) blir rammene for en bærekraftig bruk av utmarks- og verneområdene trekt opp.

Fylkesplanen Mulighetenes Oppland peker på mulighetene for næringsmessig utnyttelse av nasjonalparker og fjellområder gjennom:

- Lokal og regional forvaltningsmulighet knyttet til bruk og utnyttelse av nasjonalparkene og særlig randsonene.
- Utvikling av kompetanseprogram/sertifisering med tanke på utdanning av guider, turistverter og servicepersonell til reiselivsnæringen.
- Produktutvikling med utgangspunkt i ulike typer opplevelses- og aktivitetsferie i nasjonalparkene og særlig randsonene.
- Skape gode rammevilkår for småskalaturisme rundt nasjonalparkene.

For få år siden ble det i Valdres gjennomført en analyse av ringvirkningene av utmarksressursene. En årlig omsetning av jakt, fiske, utleie og hyttetomter på 28 mill kr, genererte en omsetning i hele Valdres på 280 mill kr.

Mål

Det er viktig å utnytte Oppland fylkes store utmarksarealer på en forsvarlig måte. Både landbruks-, natur og friluftsansarealer og vernede arealer må være et aktivum for opplands-samfunnet, der bruk og vern går hand i hand. Ytterligere vern må være basert på balanserte faglige vurderinger og konsekvensanalyser, og basert på frivillighet med kompensasjon til berørte grunneiere og lokalsamfunn.

Strategier

I Oppland fylke er det derfor viktig å:

- Ta i bruk utmarksressursene på en mer aktiv måte gjennom næringsutviklingstiltak og en mer fleksibel håndheving av lover og forskrifter.
- Sikre arealressursene i landbruket både mot unødig utbygging og vern, men samtidig gi landbruket mulighet for en framtidsrettet arealbruk.
- Bidra til lokal håndhevelse av lover og forskrifter, slik at en sikrer en balansert bosetning og næringsutvikling i alle deler av fylket.
- Ha aktiv lokal deltakelse i planprosessene.
- Ta i bruk vernede områder på en gjennomtenkt måte, slik at de kan bli et aktivum for sitt distrikt. Lage forvaltningsplaner i et tett samarbeid mellom lokale myndigheter og grunneiere.
- Utnytte de mulighetene som ligger i jakt, fiske og friluftsliv på en balansert måte. Inspirere til nyskaping innen utmarksutnyttelse.

6. Reiseliv og landbruk «Ski in – Cow out?»

Status

Landbruket og reiselivsnæringen har flere sammenfallende interesser og utfordringer. Landbruksnæringen har behov for hjelp til kommersialisering, mens reiselivsnæringen trenger å lære hva landbruket og bygdene kan tilby av unike produkter og opplevelser.

Norske og utenlandske turister la igjen 76 milliarder kroner i Norge i 2004 gjennom overnatting, servering, transport, formidling og opplevelser. Norske turister og forretningsreisende sto for 2/3 av summen. Reiselivsnæringen sysselsetter ca 126.000 arbeidstakere på landsbasis. Dette utgjør 6,4 prosent av den samlede sysselsettingen i Norge. Reiselivet har en verdiskaping som er mer enn 5 ganger så høy som for fiske- og fiskeoppdrett, mer enn 3 ganger så høy som for jordbruk og skogbruk og mer enn 50 % høyere enn i verkstedsindustrien!

(Kilde: SSB og Norges Turistråd).

Oppland har nesten 41000 hytter og er landets største hyttefylke. Dette er en viktig ressurs i forhold til tilleggsnæring i landbruket. Hotellene i Oppland har hatt 1427 tusen overnattinger og 442 MNOK i losjiinntekter i jan-aug. 2004. Antall overnattinger på campingplasser og hyttegrender i samme periode er 891 tusen. Samlet omsetning i overnattingsbedrifter er 1343 MNOK og 593 MNOK i serveringsbedrifter. Landbruksbasert reiseliv blir stadig viktigere.

Fylkesplanene 2005-08 peker på behovet for økt innsats i etableringen og gjennomføringen av tiltak som styrker de eksisterende og konkurransedyktige næringsmiljøene i Oppland innenfor industri, teknologi, reiseliv og landbruksnæringen. Innlandet 2010 har reiseliv som et satsingsområde. Oppland har gjennom Høgskolen på Lillehammer landets fremste kompetansemiljø innen reiseliv. Dette miljøet må nyttes aktivt sammen med reiselivsnæringen og landbruksnæringen.

Oppland har naturgitte forutsetninger innen natur- og kulturbasert reiseliv og matopplevelser med gode muligheter for rekreasjon, aktiviteter og opplevelser – sommer som vinter, samt sterke kompetansemiljøer. Spesielt innen vinterturisme har Oppland et pre i forhold til mange andre fylker/nasjoner pga stabile vintrer og godt utbygd infrastruktur/servicetilbud. Det er fortsatt mye å hente i Oppland når det gjelder tilrettelegging innen for eksempel sykkelturisme, jakt og fiske, utmarkssafari og fjellvandring. På landsbasis er det beregnet et realistisk potensial på 8MRD i årlig inntjening i 2014 for reiselivsprodukter i tilknytning til utmarksbasert reiseliv (RBL og Norges Skogeierforbund).

Et bærekraftig norsk reiseliv krever god miljøtilpasning og et tett samarbeid med grunneierne. Det er viktig med avklaringer av arealbruken gjennom planprosesser for å skape ryddige forhold mellom reiselivs-, friluftsf- og andre arealbruksinteresser.

Mål

Bidra til at flere gardsbruk/gardbrukere kan ta ut næringsinntekt gjennom økt salg av tjenester og produkter i tilknytning til reiseliv/turisme og opplevelser.

Strategi

- 1 Målrettet satsing på kompetanseheving, spesielt med tanke på å utvikle vertskaps- og serviceollen (og servicefunksjonen) hos gardbrukerne. Bruke videregående skole/OPUS, fagskolen og høgskolene i samarbeid med næringsorganisasjonene aktivt i å tilrettelegge for kurs og etter- og videreutdanning.
- 2 Bruke innovasjonssystemene (Innovasjon Norge, kunnskapsparker, inkubatorer, næringshager m.m) mer aktivt og målrettet i forhold til å hjelpe gründere, både grunneiere og andre, for å bevisstgjøre muligheter og realisere disse. Nyskapingssentret må fremover spille en mer aktiv rolle for forsterket samarbeid mellom FoU-miljøene, virkemiddelapparatet og næringsorganisasjonene med tanke på økt kommersialisering av ulike reiselivsprodukter.
- 3 Få landbruksnæringen og reiselivsnæringen til å ta tak i utfordringene og definere felles mål og strategier for felles verdiskaping.

7. Grønn omsorg / inn på tunet det er penger i helse!

Status

Tjenester innen Grønn omsorg, Inn på tunet eller Gården som pedagogisk ressurs, tilbys til enkeltpersoner eller grupper av barn, unge og voksne med eller uten spesielle behov, -d.v.s. i prinsippet befolkningen generelt. Det er et mangfold av tjenester som tilbys; alt fra arbeidstrening, rehabilitering, terapi, men også ordinære barnehageplasser og undervisning. Med utgangspunkt i gården selger bonden sine tjenester til det offentlige og inngår samarbeid og avtaler med ansvarlige fra den respektive sektor. Det er med andre ord minst tre parter involvert i slike tilbud.

Løpende utgifter til helseformål i Norge har økt fra om lag 56 milliarder kroner i 1990 til nærmere 121 milliarder i 2001 (Brathaug 2002). Dette utgjør ca 10 ganger den samlede verdien av overføringene (næringsstøtte) til jordbruket. Helseutgiftene utgjør om lag 8 prosent av bruttonasjonalproduktet. (SSB). Storsamfunnet bruker med andre ord store ressurser på helse og omsorg. Landbruket har et potensial for kommersialisering av tjenester som kan kompensere for nedgang i inntekter innen tradisjonell jordbruksproduksjon. Gjennom å tilrettelegge for ulike helse-, kultur-, natur- og aktivitetstilbud for brukergrupper med spesielle og generelle behov kan næringen være med å oppfylle viktige mål innenfor skole-, helse- og sosialpolitikken som samtidig gjør det økonomisk interessant å være bonde. Uten at dette er tilstrekkelig dokumentert, kan disse tjenestene muligens tilbys rimeligere av bonden enn av andre institusjoner, slik at det er vinn-vinn situasjoner.

Senter for bygdeforskning har gjennomført en spørreundersøkelse blant 300 bønder som tilbyr «Inn på tunet»-tiltak (Bygdeforskningsrapport 2/04). Undersøkelsen viser at to av tre bønder mener at lønnsomheten gjennom Inn på tunet-tiltak er bedre enn i tradisjonelle landbruksproduksjoner. I den samme undersøkelsen har 60% svart at de har driftsinntekter på inntil 200.000 kroner på slike tiltak, 13% har inntekter over 500.000 kroner.

67% av de som jobber med «grønn omsorg»/»Inn på tunet»-tiltak er kvinner, og blant de som tilbyr slike tjenester har 42% universitets eller høyskoleutdanning. De fleste som har Inn på tunet-tiltak kombinerer dette med melkeproduksjon eller annen husdyrproduksjon. Det er altså ikke snakk om å sysselsette brukere/klienter innen helse- og sosialtjenesten, men snarere å skape en merverdi ut av eksisterende kapital og kompetanse. Rammen omkring grønn omsorg er gården med miljøet, bygningene, dyra, årstidene, fellesskapet, samarbeidet, tryggheten og respekten for naturen. Tiltakene er resultat av et tett samarbeid på tvers av sektorgrenser. Grønn omsorg er en unik måte å koble sammen verdiene i landbruket og samfunnets behov for alternative tilbud for ulike grupper mennesker. Samtidig må det jobbes aktivt med tanke på å kvalitets-sikre kompetansen hos vertskapsfamiliene slik at tilbudene er faglig på høyde i forhold til andre tilbud innen helse- og sosialsektoren.

I Oppland har rundt 40 gardsbruk Inn på tunet-tilbud. Spesielt har Hadelandskommunene, Gjøvik, Lillehammer, Øyer, Midt-Gudbrandsdal-kommunene og Vang vært aktive. Økt satsing på Grønn omsorg vil være en god strategi i forhold til tilpasning til et framtidrettet landbruk.

Mål

Oppland skal utvikles til et foregangsfylke innen Grønn Omsorg/Inn på tunet. Det er et mål at minst 100 gardsbruk skal være med i ordningen i løpet 3 år.

Strategi

- 1 Implementere Grønn omsorg/Inn på tunet i fylkeskommunens folkehelsesatsing
- 2 Tilrettelegge for Grønn omsorg/Inn på tunet ved å mobilisere KS i forhold til å initiere fagsamlinger og etablere nettverk mellom landbrukets næringsorganisasjoner, fylkesmannen, skolesektoren og helse- og sosialsektoren i kommunene.
- 3 Grønn omsorg/Inn på tunet etableres som en del av undervisningstilbudet i videregående skoler og fagskoler

8. Videreforedling av landbrukets ressurser mer kroner i hver kilo og kubikk!

Status

Jord- og skogbrukere er i hovedsak råvareprodusenter i Norge i dag. Melk leveres direkte til meieriene, delvis eid av bøndene, kjøtt til store videreforedlingsanlegg, også delvis eid av bøndene, tømmer går til sagbruk og treforedlingsindustri, delvis eid av skogeierne. Organisasjonene i landbruket har bidratt til oppbygging av en foredlingsindustri som jord- og skogbrukerne er avhengig av for å få levert sine produkter, men som med dagens utvikling i rammebetingelser gjør at inntektene synker for bøndene, samtidig som mange ferdigprodukter fra landbruket har en positiv prisutvikling.

Utviklingen som reduserer antall tradisjonelle arbeidsplasser, kan kompenseres gjennom økt lokal foredling av en del råvarer. Dagens omsetningsstruktur for mange landbruksprodukter gjør at verdikjeden ligger i videreforedlingen. Derfor bør bøndene sjøl i større grad stå for den. De store foredlingsbedriftene har ikke vært flinke nok til å drive produktutvikling, og småbedrifter kan i større grad lage nisjeprodukter med høy pris.

Egenproduserte varer kan også selges i en sammenheng med kultur/gardsturisme, slik at det totalt sett kan gi både interessante arbeidsplasser og inntekter. Noen i landbruket har etablert slik virksomhet, men potensialet er stort.

Fylkesmannens landbruksavdelingen i Oppland fylke har kartlagt 161 lokale matbedrifter i Oppland. Omsetningen av lokale matprodukter i Norge er anslått til ca 2% av totalen.

I Oppland fylke har vi ca 300 trebearbeidende bedrifter som omsetter for nær 3 milliarder kroner, og vi vet at vi «eksporterer» store mengder tømmer for foredling i andre fylker.

Eksempler på bedrifter som har funnet seg nisjer i markedet er:

- Foredling av poteter gjennom vasking, pakking og salg.
- Serveringsbedrifter med tradisjonsmat i spesielle lokaler.
- Gardsysteri med ysting av lokal ost
- Heimebakerier som baker lokale spesialiteter
- Foredling av frukt, bær og grønnsaker
- Produksjon av laftehytter.
- Gardssager med spesialprodukter
- Snekkerverksteder for produksjon av tradisjonsmøbler.

Miljøer som har utviklet et marked gjennom delvis samarbeide er:

- Bær og grønnsakproduksjonen på begge sider av Mjøsa.
- Næringsmiddelbedrifter på Hadeland.
- Rakfiskproduksjon i Valdres.
- Mindre serveringsbedrifter som lager lokal mat i nordfylket.

Mål

Økt verdiskaping i landbruket gjennom lokal videreforedling av råvarer til spesialprodukter. Kompetanseheving og produktutvikling for å bidra til økt lokal videreforedling i landbruket.

Strategi

Landbruket i Oppland fylke vil være tjent med å:

- Legge forholdene til rette for lokal verdiskapning gjennom videreforedling av råvarer.
- Utvikle nye produkter fra landbruket og eventuelt sette dem inn i en reiselivssammenheng. Dette kan gjelde innen:
  - Produksjon og videreforedling av mat
  - Videreforedling av trevirke
  - Utmarksrelatert virksomhet
  - Reiseliv, herunder kulturarrangementer
  - Leveranse av bioenergi
- Etablere et apparat innen markedsvurdering og markedsføring/salg både nasjonalt og internasjonalt
- Drive kompetanseheving innen produktutvikling, bedriftsledelse, markedsføring, reiseliv og innen spesialproduksjoner.
- Skape kreative arenaer.

9. Landbruksforvaltningen fra sektorpolitikk til helhetlig regional utvikling!

Status

Forvaltningen av landbrukets virkemidler innenfor jordbruk, skogbruk og bygdeutvikling er delegert fra Landbruksdepartementet til Statens landbruksforvaltning (www.slf.dep.no) i Oslo. SLF har ca 180 ansatte. Viktige deler av forvaltningen av landbrukspolitiske virkemidler er delegert til regionalt og lokalt nivå. Fylkesmannen og kommunene har dermed ansvaret for å sette i verk sentrale deler av den nasjonale landbrukspolitikken. Fylkesmannens landbruksavdeling i Oppland har ca 40 ansatte. Gjennom ulike støtteordninger har FMLA ansvaret for ca 100-110 MNOK. I tillegg kommer ulike nasjonale program innen FoU. Oppland har forsøk hvor forvaltning av BU-milder er delegert til Valdres og Nord-Gudbrandsdal.

Landbruks- og matdepartementet har i sin strategi for landbruksbasert næringsutvikling sagt at hovedmålet «er økt lønnsomhet med utgangspunkt i landbrukets og bygdenes ressurser». Departementet har gjennom sitt moderniseringsprogram Landbruk Pluss slått fast at målet er å stimulere til lokal forankring, forståing og aksept for viktige landbrukspolitiske målsettinger, og styrke lokaldemokratiet på landbruksområdet. Hovedstrategiene for arbeidet er forenkling av virkemiddel som unødig setter grenser for næringsutvikling og bosetting, økt satsing på nyskaping gjennom bruk av eksisterende kunnskap og produksjon av ny kunnskap. Flere departement er trukket inn i arbeidet.

Distriktskommisjonen NOU nr 19 (2004) har tydelig understreket at distrikts- og regionalpolitikken i for stor grad preges av manglende helhetsperspektiv; «Forvaltningssystemet må muliggjøre territoriell samordning av ulike politikkområder både på lokalt og regionalt nivå.» Kommisjonen understreker behovet for en helhetlig politikk som i større grad bygger på den gjensidige avhengigheten som eksisterer mellom by og land, og som understøtter samspeillet langs sentrum-

periferi akse. Fylkestinget i både Hedmark og Oppland har i sin felles uttalelse til Distriktskommisjonen i sak nr. 48/04 understreket dette poenget, og nevner bl.a. overtagelse av ansvaret for landbruksforvaltningen som et aktuelt fremtidig ansvarsområde for regionalt folkevalgt nivå.

Fylkestinget har i forbindelse med fylkesplanen 2005-2008 vedtatt at det er behov for at større deler av landbrukspolitikken overføres til regionalt og lokalt nivå.

Effektutvalget viser til at virkningene av distrikts- og regionalpolitikken blir størst når innsatsen på ulike sektorer virker sammen og blir sett i sammenheng med den regionale konteksten de virker innenfor.

Regionalmeldingen viser til at det er behov for forsterket samarbeid i randsone mellom ulike virkemiddelaktører for å få til en helhetlig regional utvikling – spesielt i forhold til landbrukssektoren

Mål

Bidra til økt verdiskaping og levende bygder i Oppland gjennom en helhetlig forvaltning av landbrukets virkemidler under regionalt og lokalt folkevalgt myndighet og kontroll.

Strategi

- 1 Politisk forankring av målsettingen i samtlige kommuner i Oppland samt næringsorganisasjoner i landbruket.
- 2 Initiere politisk arbeid rettet mot politisk ledelse i KRD, LMD og MOD for å overta av Fylkesmannens landbruksavdeling.
- 3 Bidra til at større deler av landbrukspolitikken overføres til regionalt og lokalt nivå.

VALDRES

Nord-Aurdal
kommune

Sør-Aurdal
kommune

Østre Slidre
kommune

Vestre Slidre
kommune

Vang
kommune

Etnedal
kommune

Regionrådet for Valdres
Pb 24 – 2900 Fagernes
Tlf.: 61 35 94 50
www.valdres.org

HADELAND

Gran
kommune

Lunner
kommune

Jevnaker
kommune

Regionrådet for Hadeland
c/o Jevnaker kommune
Postboks 70 – 3521 Jevnaker
Tlf.: 61 31 57 00

GJØVIKREGIONEN

Gjøvik
kommune

Vestre Toten
kommune

Østre Toten
kommune

Nordre Land
kommune

Søndre Land
kommune

Utviklingsrådet i Gjøvikregionen
c/o Gjøvik kommune
Rådhuset, Serviceboks
2810 Gjøvik – Tlf.: 61 18 95 00

NORD-GUDBRANDSDAL

Dovre
kommune

Lesja
kommune

Lam
kommune

Skjåk
kommune

Sel
kommune

Vågå
kommune

Regionalt utviklingscenter
Regionrådet for Nord-
Gudbrandsdal
Skansen 7 – 2670 Otta
Tlf.: 61 21 54 80
www.run.no

MIDT-GUDBRANDSDAL

Nord-Fron
kommune

Sør-Fron
kommune

Ringebu
kommune

Regionrådet for
Midt-Gudbrandsdal
c/o Nord-Fron kommune.
Postboks A – 2639 Vinstra
Tlf.: 61 21 61 70

LILLEHAMMERREGIONEN

Lillehammer
kommune

Gausdal
kommune

Døy
kommune

Regional ledergruppe
Lillehammerregionen
c/o Gausdal kommune
2651 Østre Gausdal.
Tlf.: 61 22 44 01

Oppland
fylkeskommune

Serviceboks, 2626 Lillehammer – Tlf. 61 28 90 00
E-post: postmottak@oppland.org
www.oppland.no